

De arbeidsmoraal van werklozen

Tekst Judith Elshout Foto Jaap Wals

In november 2013 liet staatssecretaris Jetta Klijnsma weten dat zij bijstandsccliënten met ongepast gedrag bij solliciteren drie maanden gaat korten op hun uitkering. De impliciete boodschap van deze disciplinerende maatregel is dat bijstandsgerechtigden onwelwillend en ongemotiveerd zijn. Werklozen ervaren iets dergelijks wanneer anderen hen zien als ‘luie, ongemotiveerde profiteurs’. Wat doet dat met hun zelfrespect? Is sociale activering een goede remedie en een opstap naar betaald werk?

‘Je kunt hier niet in je spijkerbroek en T-shirt komen’, zei de werkmakelaar van het re-integratiebedrijf tegen dertigjarige bijstandsccliënt Willem. ‘De volgende keer doe je net alsof je komt solliciteren’. De volgende afspraak komt Willem ‘strak in het pak’. Over het waarom tast hij in het duister, zijn afspraak ging over een mogelijke baan bij de straatreiniging of op de fietsenwerkplaats. ‘Je gaat toch niet in pak naar een sollicitatie op een werkplaats? Ze zien me aankomen daar.’

Onze samenleving wordt gekenmerkt door meritocratisering. In een ideale meritocratie, ook wel prestatiesamenleving genoemd, is het voor iedereen mogelijk door middel van opleiding en flink je best doen een plaats in de maatschappelijke hiërarchie te bemachtigen. Een meritocratie kent winnaars en verliezers. Als succes wordt toegeschreven aan de eigen verdiensten, is falen dan een gevolg van eigen tekortkomingen? Maatregelen als sancties bij ongepaste kledingkeuze en een verplichte tegenprestatie voor de uitkering, wekken de indruk dat werkloosheid een individueel probleem is en de schuld van de werkloze. Hij of zij zou zelf verantwoordelijk zijn voor de werkloosheid en ‘het probleem’ moeten oplossen door de juiste mentaliteit en inzet. Wat doet een dergelijke voorstelling van zaken met werklozen?

Ongewild werkloos

Voor mijn promotieonderzoek sprak ik met mannen en vrouwen tussen de 19 en 64 jaar die aan sociale activeringsprojecten deelnemen in Amsterdam, Deventer en Hilversum. Een

belangrijk doel van sociale activering is het verkleinen van de afstand tot de arbeidsmarkt van langdurig werklozen. De meerderheid van de geïnterviewde deelnemers is langdurig – langer dan een jaar – werkloos en krijgt een uitkering. De uitkeringsinstantie verwacht dat zij een traject kiezen en volgen. Deelnemers zonder uitkering, veelal vrouwen die leven van het inkomen of de uitkering van hun partner, besloten zelf deel te nemen aan een project, om hun kansen op de arbeidsmarkt te vergroten. Alle geïnterviewde werklozen hebben in het kader van activering een vorm van vrijwilligerswerk gedaan, ook wel ‘werkervaring opdoen’ genoemd of een ‘stage’.

De werklozen met wie ik sprak zijn zich scherp bewust van de percepties die anderen van hen hebben. Zij zouden ‘nutteloos’, ‘lui’, ‘minderwaardig’ en ‘parasieten’ zijn. Het is voor hen daardoor lastig is een gevoel van eigenwaarde te behouden. Dit komt sterk tot uiting wanneer zij praten over (vermeende) negatieve oordelen van anderen, en over contact met potentiële werkgevers en uitkerings- en re-integratie-instanties.

Een vrouw met bijstand noemt zichzelf ‘minderwaardig’: als je werkt krijg je ‘respect’, ‘als je ineens zakt, dan ben je niemand’. Een andere vrouw voelt zich ‘een slecht persoon’ en ‘kansloos’ na haar ontslag. Ook voelen geïnterviewden zich vaak miskend als er wordt getwijfeld aan hun inzet om een baan te vinden. Een vrouw zegt dat anderen niet kunnen geloven dat ze geen baan kan vinden: ‘(...) terwijl ik toch echt heel veel solliciteer’. Een negentwintigjarige jongeman vindt het lastig om te gaan met zijn werkloze status: ‘Het lijkt alsof sommige mensen denken dat ik ervoor heb gekozen om in de uitkering te zitten, dat ik niet wil werken’. Hij zegt heel graag te willen werken omdat dat ‘normaal’ is. Een betaalde baan is voor hem zelfs een norm. Omdat hij daaraan niet kan voldoen ‘schaamt’ hij zich naar eigen zeggen. Veelgehoord is tevens dat anderen werklozen zien als mensen die niet bijdragen aan de samenleving, maar ervan profiteren. Een man voelt zich een ‘parasiet’, voor wie mensen belasting moeten betalen.

‘Ik kan heel veel maar ik ben niks’

Solliciteren wordt door veel geïnterviewde werklozen omschreven als een vernederende ervaring. Een drieënvijftigjarige man zegt ‘honderd en nog wat’ sollicitaties te hebben verstuurd, maar kreeg naar eigen zeggen ‘hooguit twee of drie keer bericht terug’. Een ander concludeert na talloze afwijzingen dat hij ‘niks’ is terwijl hij ‘veel kan’. Hij is goed met zijn handen en grijpt allerlei vrijwillige bouwklussen aan. Maar zolang het niet wordt erkend, voelt hij zich ‘niemand’. Een zesenvieftigjarige man krijgt het ‘al benauwd’ als hij vacatures

moet zoeken. 'Alsjeblieft zeg, moet ik mezelf weer zien te motiveren om weer afgewezen te worden'. Als gevolg van de vele afwijzingen vraagt hij zich af of hij wel voldoet.

Ongewild je baan verliezen is al onprettig, maar als je vervolgens keer op keer wordt afgewezen door mogelijke werkgevers kan dat gevolgen hebben voor hoe iemand zichzelf ziet.

Ook contact met uitkeringsinstanties noemen geïnterviewden veelvuldig bedreigend voor hun gevoel van waardigheid. Een werkzoekende man heeft het gevoel dat mensen bij 'bepaalde instanties' op hem 'neerkijken'. Bovendien ben je, zegt hij 'voor bepaalde instanties altijd een nummer'. Niet gezien en gehoord worden is een veelgehoorde klacht. Een vijftigjarige man hoort van het UWV dat hij 'op Schiphol koffers kan gaan in- en uitladen' of 'postbezorger' worden. Hij voelt zich niet erkend en vernederd omdat het UWV überhaupt niet naar zijn CV – zijn 'trots' – kijkt. Hij wordt zo boos op 'het schandalige zootje bij mekaar' dat een bewaker hem eruit zet.

Geïnterviewde werkzoekenden herkennen zich niet in het beeld dat zij bewust hun plicht verzuimen. Zij kunnen 'luie op de bank hangende werklozen' zelf evenmin waarderen. Een zesentwintigjarige man: 'Ik kan geen waardering opbrengen voor mensen die een uitkering trekken en een beetje thuis op de bank zitten, bier zuipen en klagen dat het zo slecht gaat met Nederland'. Voor hen is werkloosheid net zo goed een zonde en een taboe. 'Om een zinvol en nuttig bestaan te leiden moet je productief zijn en werken', zoals een ander zegt.

Crisis, te oud en niet de juiste diploma's

Veelgehoorde verklaringen voor hun werkloosheid zijn 'de crisis', concurrentie met jongeren op de arbeidsmarkt en over te weinig of niet de juiste diploma's beschikken. Een vrouw van zevenentwintig: 'We zoeken wel werk, maar dat is er gewoon niet'. Een man snapt waarom hij niet wordt aangenomen: 'In plaats van mij kunnen ze twee jongens van twintig aannemen'. Zij verwijzen naar de volgens hen toegenomen vraag naar diploma's als benodigd startkapitaal, terwijl er niet of minder wordt gekeken naar opgedane ervaring. Een achtendertigjarige vrouw werkte jarenlang in de zorg en wil nu haar kinderen wat ouder zijn weer aan de slag. Ze klaagt dat werkgevers tegenwoordig alleen 'papiertjes personeel' vragen: 'Zelfs om vakken te vullen in een supermarkt heb je een diploma nodig'. Een ander zegt met lichte frustratie in haar stem 'Je krijgt de kans gewoon niet'.

In de huidige prestatiesamenleving zijn diploma's dé toegangskarten tot banen. Ervaring lijkt ondergeschikt te zijn aan diploma's. Een groot deel van de geïnterviewde werklozen zegt als kind niet gestimuleerd te zijn om door te leren. Terwijl jongeren tegenwoordig worden

doodgegooid met adviezen om zo goed mogelijk hun best te doen, willen zij maatschappelijk slagen. De werklozen met wie ik sprak hebben vaak het gevoel geen eerlijke kans te maken op een baan. Anderzijds voelen zij de (vermeende) blik van de buitenwereld die hen aanspreekt op de eigen verantwoordelijkheid en motivatie. Daardoor lijken zij in een impasse terecht te komen.

De verdiensten van sociale activering

Deelname aan sociale activeringsprojecten kan werkzoekenden helpen hun zelfrespect te beschermen tegen het (vermeende) gebrek aan waardering van anderen. Het vrijwilligerswerk dat de geïnterviewde werklozen doen in het kader van activering biedt hen vaak de hoop dat hun kansen op een baan stijgen. Ook leidt het tot een gevoel niet ‘nutteloos’ te zijn.

Een deelnemer legt uit waarom zijn activeringsplek (computers repareren voor mensen uit de wijk) belangrijk voor hem is: ‘Je haalt er een bepaalde voldoening uit. Het betekent dat je niet helemaal nutteloos bent. Dat geldt niet alleen voor mij, maar alle jongens die hier komen’.

Iemand die huisraad ophaalt voor de plaatselijke kringloop zegt: ‘Ik krijg hier het gevoel van dat ik ben ergens mee bezig ben geweest, nuttig geweest zeg maar’.

Een vrijwilligster in een buurthuis staat bezoekers te woord. Ze legt uit waarom haar bezigheden belangrijk voor haar zijn: ‘Doordat je werk hebt doe je wat meer in de maatschappij. In plaats van alleen maar thuis zitten. Daar voel ik me wel zekerder door’.

Aan het vrijwilligerswerk ontleen de werklozen enerzijds een het gevoel dat zij een nuttige bijdrage leveren en kunnen voldoen aan de norm van werken. Zij voelen zich ‘actieve werklozen’ die beschikken over een arbeidsmoraal. Die biedt hen bescherming tegen de (vermeende) onderwaardering van buitenaf. Anderzijds blijkt het hernieuwde zelfrespect ook kwetsbaar te zijn als een betaalde baan, het hogere doel waarnaar de geïnterviewde deelnemers streven, uitblijft.

Tussenstation

Als deelnemers er meerdere trajecten op hebben zitten of al geruime tijd in een project zitten, kan het definiëren van vrijwilligerswerk als ‘werkervaring opdoen’ hen op de zenuwen werken. Een vrouw (49) probeert bijvoorbeeld na het verlies van haar laatste baan in de zorg weer aan het werk te komen. Zij doorloopt negen trajecten en ergert zich aan het idee dat zij nog ‘werkervaring’ moet opdoen: ‘Die heb ik niet nodig! Laten we elkaar niet voor de gek houden. Ervaring heb ik zat, omdat ik jaren in de zorg heb gezeten’. Toch lukt het niet een

baan te vinden. Ook een ander is gefrustreerd over dat ‘re-integratiegedoe’. ‘Ik ben drie keer gere-integreerd. Als tuinman, logistiek medewerker en ict-er. En nog heb ik geen werk’. De werkelozen proberen hun ‘werkende zelf’ te verbeteren. Het alsnog uitblijven van werk kan wederom gevolgen hebben voor het zelfrespect. De man van 29 jaar vond computers repareren in het kader van re-integratie eerst ‘leuk’, maar van die positieve ervaring is weinig over: ‘Ik heb het gevoel dat ik hier veel te lang zit, vanaf half 2009. Ik wil gewoon écht werken’. Hij benadrukt dat je als vrijwilliger ‘goeie zaken verricht’, maar zegt ook: ‘Vrijwilligerswerk is voor mensen die niet kunnen werken, of mank zijn, of in ieder geval geen reguliere baan kunnen krijgen’. Met hen wil hij zich niet identificeren. Het vrijwilligerswerk lijkt een doel op zich te worden, in plaats van dat het hem aan een baan helpt. Hij voelt zich zelfs gebruikt: ‘Gasten die met sociale activeringsprojecten geld verdienen vinden het prachtig. Hoe meer vrijwilligers hoe beter. Goh, heb je niets te doen? Hier heb je wat te doen. En hij verdient groot geld’. Een andere man die eveneens computers reparaert, doet dat ‘met plezier’, maar voelt zich tegelijkertijd ‘een soort moderne slaaf’ omdat hij ‘gratis’ werkt. Hij begrijpt niet waarom ‘die baantjes niet gewoon betaald’ kunnen worden.

Tijdelijk vrijwilligerswerk verrichten vinden de werklozen die ik heb gesproken op zich prettig. Deelnemers voelen zich gezien, erkend, gewaardeerd en ontwikkelen weer perspectief waardoor zij zichzelf herwaarderen. Maar het daadwerkelijk vergroten van de kansen en uitzicht op een *betaalde* baan moet wel in beeld blijven. Het belang van betaling moet niet zozeer begrepen worden in de zin dat zij meer geld te besteden krijgen, maar eerder als vorm van, wat ik noem, ‘symbolische erkenning’. Betaling is het teken dat de verdiensten breed worden gewaardeerd door anderen en is daarmee een belangrijke bron voor het zelfrespect. Een betaalde baan betekent volgens een man van drieënveertig ‘levensgeluk’. Dit geldt voor meer werklozen die ik heb gesproken voor mijn onderzoek.

Nuance

Op grond van de diepte-interviews die ik voor mijn promotieonderzoek heb gehouden, concludeer ik dat het beeld van onwelwillende werklozen niet klopt. Desondanks zet dat beeld extra druk op het zelfrespect van werklozen, dat al kwetsbaar is vanwege hun werkloze status. Gewezen worden op je kledingkeuze is niet alleen vernederend omdat je je mogelijk voelt aangesproken als een kind. En een ochtend verplicht werken bij de stadsreiniging tast niet alleen je gevoel van waardigheid aan omdat je het gevoel kunt krijgen te worden ‘gebruikt’ als gratis werkkraft. Het is bovenal pijnlijk impliciet te worden aangesproken als iemand

zonder arbeidsmoraal en motivatie om te willen werken. Het kost ongewild werklozen moeite de onderwaardering waarmee zij voor hun gevoel te maken krijgen op afstand te houden en hun zelfrespect te beschermen.

Sociale activering kan een bijdrage leveren aan het herstel van zelfrespect. De hoop op een baan wordt aangewakkerd en de werklozen voelen zich door de activeringspraktijken nuttig omdat zij een bijdrage kunnen leveren aan de samenleving. Het zelfbeeld van de 'actieve werkloze' met een arbeidsmoraal, biedt hen bovendien de mogelijkheid zich te weren tegen het (vermeende) negatieve beeld dat zij luie, ongemotiveerde profiteurs zijn.

Deelnemen aan sociale activeringsprojecten kan een tegenwicht bieden, maar voor een duurzame opbouw van het zelfrespect is betaald werk nodig. Banen kunnen niet uit een hoge hoed worden getoverd. Zeker in deze tijd niet. Een genuanceerd beeld over werkloosheid vanuit het perspectief van werklozen is echter wenselijk. Ongewild werklozen hebben naar mijn idee baat bij begrip voor hun situatie, constructief meedenken om die te verbeteren, en vooral bij de erkenning dat werkloosheid meestal domweg pech hebben is. Werkloos zijn is al vervelend genoeg.

Judith Elshout is socioloog en promovendus aan de Universiteit van Amsterdam. Zij rondt haar proefschrift af over gevolgen van werkloosheid voor het zelfrespect van mensen. Haar proefschrift verschijnt in 2015.